

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті розкрито особливості професійної діяльності військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України, які визначаються екстремальністю, високою динамічністю та напруженістю. Визначено вимоги діяльності до індивідуально-психологічних характеристик військовослужбовців та необхідного рівня їх розвитку.

Ключові слова: професійна діяльність, особистість військовослужбовця, особливі умови діяльності, Повітряні Сили Збройних Сил України.

В статье раскрыты особенности профессиональной деятельности военнослужащих Воздушных Сил Вооруженных Сил Украины, которые определяются экстремальностью, высокой динамичностью и напряженностью. Определены требования деятельности к индивидуально-психологическим характеристикам военнослужащих и необходимому уровню их развития.

The article defines professional activity of the Air Force servicemen of the Armed Forces of Ukraine as one of the most difficult, socially significant types of activity, which makes special demands on the personality. These demands are determined by extremity, high dynamics, tension and conformity of personal qualities of a serviceman to the requirements of professional activity.

Keywords: professional activity, personality of a serviceman, special terms of activity, the Air Force of the Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Витрачаючи на утримання Збройних Сил України чималі кошти, українське суспільство очікує від військовослужбовців ефективної військово-професійної діяльності використовуючи при цьому як критерій оцінювання – ступінь виконання ними своїх обов'язків професіонала.

Одним з головних носіїв бойового потенціалу Збройних Сил України (ЗСУ) є Повітряні Сили (ПС). Повітряні Сили – високо маневрений вид ЗСУ призначений для охорони повітряного простору держави, ураження з повітря об'єктів противника, авіаційної підтримки своїх військ (сил), висадки повітряних десантів, повітряного перевезення військ і матеріальних засобів та ведення повітряної розвідки тощо. Надзвичайна важливість, відповідальність і складність завдань, покладених на ПС, а також специфічні умови виконання зумовлюють особливий характер професійної діяльності військовослужбовців. Тому **метою статті** є здійснення всебічного психологічного аналізу особливостей професійної діяльності військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України (ПС ЗСУ) та конкретизація її вимог з урахуванням особистісних особливостей під час колективної взаємодії.

Теоретичне обґрунтування особливостей професійної діяльності військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України. Для уточнення

змісту поняття “особливості професійної діяльності військовослужбовців”, співвіднесення його із загальними і більш конкретними категоріями, і, зрештою, його теоретичної інтерпретації необхідно, перш за все, проаналізувати підходи до визначення поняття “військова служба” та “професійна діяльність”.

Відразу ж зазначимо, що у науковій літературі відсутнє загальноприйняте визначення поняття військової служби. Її визначають, зокрема, як:

1) особливий вид державної служби, почесний обов'язок кожного громадянина України, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку і служби на конкурсно-контрактній основі у Збройних Силах України та інших військах, утворених відповідно до чинного законодавства [1];

2) вид державної служби, яка полягає у виконанні громадянами встановленого законом військового обов'язку (повинності) у складі збройних сил [2];

3) державну службу особливого характеру [3];

4) особливий вид державної служби, яку проходять громадяни України за призовом та за контрактом (добровільно) у військових формуваннях, утворених відповідно до закону, і яка полягає у виконанні завдань та здійсненні функцій держави щодо захисту її суверенітету й територіальної цілісності [4].

У науковій літературі сформульовано різні ознаки військової служби. Так,

І.Ф. Корж [4, с.17] до її ознак відносить такі: держава наділяє військові формування владними повноваженнями, а громадяни, які проходять військову службу, перебувають на державних військових посадах і отримують заробітну платню від держави; функціонування в державних органах; військовослужбовець, виконуючи специфічні завдання відповідно до законодавчо закріплених за державними органами функцій, діє від імені та в інтересах держави; взаємовідносини військовослужбовців будуються на підставі характерних для державної служби відносин влади та підпорядкування; правовий статус військовослужбовців, порядок проходження військової служби визначаються державою.

Ю.І. Мігачев [2, с.91-91] до особливостей військової служби відносить: відповідність військовослужбовця медичним та професійно-психологічним вимогам щодо конкретних військово-облікових спеціальностей; обов'язковість складання Військової присяги; відносини, пов'язані з проходженням військової служби, регулюються законом та іншими нормативно-правовими актами. До цих відносин незастосовні норми трудового та інших галузей права; підвищена обов'язковість вимог військової служби; більш суворі відповідальність за службові правопорушення; чітка службова підпорядкованість вимогам командирів і начальників; наявність військових звань, що забезпечує чіткість і ясність у взаємовідносинах і субординацію військовослужбовців; наявність військової форми одягу і знаків розрізнення.

Останнім часом проведені наукові дослідження різноманітних психологічних аспектів різних видів діяльності (Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, В.І. Осьодло, О.В. Тімченко, М.І. Томчук та ін.). Зокрема, дослідження щодо організації психологічного забезпечення професійної діяльності (В.О. Бодров, М.С. Корольчук, В.І. Осьодло П.П. Криворучко, С.І. Миронець); оптимізації соціально-психологічних умов (О.Д. Сафін, В.М. Невмержицький, Р.А. Калениченко, В.О. Лефтеров, О.П. Макаревич, ін.). Є також низка досліджень психологічних детермінант професійної підготовки (Г.С. Гребенюк, Л.Ф. Железняк, Л.О. Кандибович, Г.М. Ржевський, В.В. Стасюк, О.Ф. Хміляр).

Зазвичай два взаємо сумісних поняття "військово-професійна діяльність" та "військова служба розкриваються лише як вид діяльності, який охоплює військове навчання, бойове чергування, варту, внутрішню службу, обслуговування військової техніки, бойові дії [1, 5, 6].

При цьому, М.І. Томчук у своєму дослідженні, пише, що таке визначення поняття військової служби є значно ширше військової діяльності, оскільки охоплює не лише елементи військово-службової діяльності, але й елементи повсякденної підготовки до такої діяльності (відпочинок, дозвілля тощо) [6].

Більш точно у цьому аспекті формулювання поняття військової служби наведене в другій статті Закону України "Про військовий обов'язок та військову службу" [7], а саме: "Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни".

На нашу думку, до спеціальних ознак військової служби необхідно віднести таке: професійним обов'язком військовослужбовців, які проходять військову службу, є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України; місцем проходження військової служби є Збройні Сили України; особливі умови вступу на військову службу, її проходження, присвоєння спеціальних звань, проведення атестації і припинення служби; існування встановленого в спеціальних нормативно-правових актах особливого правового статусу військовослужбовців (права, обов'язки, відповідальність, спеціальні пільги і т.д.); особливий порядок притягнення до відповідальності (особливо адміністративної і матеріальної); право носіння, зберігання та застосування вогнепальної зброї та спеціальних засобів; наявність спеціального форменого одягу; суворі військова дисципліна.

З огляду на викладене вище, військову службу у Збройних силах України слід визначити як державну службу особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я, віком, особистими, діловими і моральними якостями, фізичною підготовкою громадян України щодо захисту України.

Питання психології

Окремої уваги потребує визначення особливостей військової служби в Повітряних Силах.

Військова служба у ПС визначається як один з найскладніших, екстремальних, суспільно значущих видів діяльності, що висуває до особистості особливі вимоги. Професійна діяльність військовослужбовців ПС передбачає виконання ними нелегких функцій, що пов'язані з високою оперативністю, динамічністю дій підрозділів, обслуговуванням і використанням складної сучасної техніки, автоматизованих систем управління, обробки інформації.

Одним із важливих аспектів діяльності військовослужбовців ПС є бойове чергування з протиповітряної оборони – виконання бойового завдання з охорони державного кордону України у повітряному просторі, протиповітряної оборони важливих державних об'єктів та припинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі України. Призначені на бойове чергування з протиповітряної оборони військовослужбовці мають бути підготовлені до виконання завдань бойового чергування в повному обсязі, що в свою чергу вимагає від них високого вишколу, організованості, дисципліни, пильності та готовності виконувати завдання бойового чергування за будь-яких умов обстановки. Така діяльність є екстремальною і вимагає від особистості високого рівня розвитку психологічної та фізичної готовності до неї.

Службово-бойова діяльність під час несення бойового чергування характеризується складними умовами, які закономірно відображаються на психічному рівні особистості у вигляді перенапружень, тривожності, страхів, стресів тощо. Виокремлюються ознаки, які дають їй право називатись діяльністю в особливих умовах [Ю.О. Овчаренко]:

раптовість, несподіваність виникнення та розгортання;

певна загроза нормальній життєдіяльності і здоров'ю індивіда;

незвичність і новизна ситуацій;

невизначеність (повна або часткова відсутність інформації, її нестача, суперечливість службово-бойової обстановки);

надмірність інформації (при перевищенні інформації про певні події, явища виникає необхідність для глибокого і

точного їх аналізу та вироблення адекватних висновків);

дефіцит часу (на аналіз, оцінку обстановки, прийняття рішення і виконання конкретних дій, у порівнянні зі звичними умовами діяльності, військовослужбовцям надається дуже мало часу);

відповідальність (за виконання наказів і розпоряджень, згідно зі Статутами ЗСУ, військовослужбовці несуть юридичну відповідальність; окрім цього, на них покладається висока соціальна, моральна відповідальність за власні дії, вчинки);

усвідомлення військовослужбовцями особливого характеру і результатів службово-бойової діяльності;

перенесення військовослужбовцями тривалих труднощів, дискомфорту, а іноді навіть поневірянь, що пов'язано з відсутністю належних для успішної життєдіяльності умов (під час бойового чергування, наряду, на полігоні тощо).

Один з найсильніших чинників професійної діяльності військовослужбовців ПС, який визначає умови її перебігу як особливі – застосування зброї. Під час несення бойового чергування чергові сили застосовують зброю для:

відбиття ударів засобів повітряного нападу по важливих державних об'єктах;

знищення повітряних суден збройних формувань інших держав, які порушили державний кордон України та застосовують зброю і бойову техніку.

Під час застосування зброї на ураження противника військовослужбовці стикаються з труднощами психологічного характеру. Такими труднощами є страх і невпевненість, зумовлені дією сильних звукових, зорових, кінестетичних відчуттів, власна вразливість і беззахисність перед вогневим ураженням.

Для поглиблення дослідження особливостей військової служби в ПС проаналізуємо більш докладно загальну структуру військово-професійної діяльності льотчика яка суттєво відрізняється від праці багатьох інших військових спеціалістів за змістом та умовами її виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з порушеної проблеми показав, що відомі вчені, такі як В.О. Бодров, В.П. Лук'янов, П.А. Корчемний, Д.В. Гандер, Р.М. Макаров, М.М. Рудний та інші розглядали питання психологічних та психофізіологічних особливостей льотної діяльності, проблеми

професійного психологічного відбору льотчиків, формування професійної психологічної та психофізіологічної підготовки військових льотчиків [8, 9, 10, 11].

Проведений аналіз професійної діяльності льотного складу дав змогу визначити такі особливості професійної діяльності:

своєрідність цілей і результатів (переведення літака з одного стану в інший і утримання його у визначеному стані для виконання навчально-бойових та інших завдань; високий рівень професійної підготовленості, постійна бойова готовність);

своєрідність і надзвичайна обмеженість робочого місця в кабіні літака, необхідність обов'язкового використання спеціального захисного спорядження та польотного обмундирування;

регламентованість (підпорядкованість відповідним командам, суворе дотримання вимог нормативних документів щодо льотної діяльності);

специфічність засобів діяльності (робочі операції з літаководіння та пілотування);

уміння знаходити оптимальні варіанти рішення в керуванні технічними системами літака в будь-яких умовах польоту, орієнтуватись у тримірному просторі;

підвищені вимоги до стану психічного та фізичного здоров'я протягом усієї служби, суттєвий вплив гіподинамічного й нервово-психічного режиму праці на тривалість і надійність діяльності пілота;

інтенсивне функціонування психіки у зв'язку з високим темпом діяльності та необхідністю переробки великого обсягу інформації за короткий термін часу; високе вольове, емоційно-нервове й інтелектуальне напруження в процесі льотної діяльності; висока вірогідність виникнення екстремальних ситуацій у будь-який момент польоту; підвищений рівень особистісної відповідальності за результати діяльності;

знаходження як під впливом факторів середовища, у якому проходить політ, так і тих, які обумовлені динамікою самого польоту (перевантаження, швидкість, шум, вібрація, прискорення) [8, с. 25–29].

Важливою особливістю праці льотного складу є те, що успіх кожного польоту залежить від діяльності багатьох фахівців (членів екіпажа, групи керівництва польотами, інженерно-технічного складу, особового складу служб забезпечення

польотів), тому необхідна узгоджена робота перерахованих вище спеціалістів.

Зазначені особливості професійної діяльності характерні для всіх льотних підрозділів. Проте військово-фахова діяльність льотчиків чергових сил які знаходяться на бойовому чергуванні має й власні особливості. Найбільш характерні серед них, виходячи з вищезазначених завдань, які виконують чергові сили, такі: застосування літального апарату для польотів на гранично малих висотах, у горах, складних метеорологічних умовах, у ночі тощо.

Швидкоплинність польоту на малих і гранично малих висотах, обмеження можливостей ефективно використовувати візуальну інформацію у польоті з великою швидкістю, жорсткий ліміт часу для ухвалення рішення на маневр, збільшення небезпеки зіткнення з перешкодами приводять до значної психічної напруги. Особливі ситуації в польоті можуть викликати негативні психічні реакції та стани, які супроводжуються звуженням обсягу уваги, погіршенням пам'яті, мислення, скутістю або нерозмірністю рухів, помилковими діями у льотчиків тощо [9, 10, 12].

Професійна надійність діяльності льотчика виявляється у здатності льотчика виконувати службово-бойову діяльність з необхідною якістю протягом певного часу не тільки в заданих умовах, але і при ускладненні обстановки. Професійна надійність льотчика передбачає забезпечення психологічної установки, необхідної для виконання конкретного польотного завдання [8, 9, 12]. Для цього льотчиків необхідні професійне здоров'я, достатній психічний та психофізіологічний потенціал, високий рівень професіоналізму.

Професійне здоров'я відображає здатність організму зберігати необхідні захисні механізми, що забезпечують професійну надійність і працездатність у всіх умовах професійної діяльності [12, 13]. На рівень професійного здоров'я впливають умови, організація і зміст професійної діяльності, соціально-побутові умови, ефективність заходів, що проводяться для збереження і зміцнення здоров'я льотного складу тощо.

На психофізіологічні можливості льотчика несприятливо впливають

різноманітні чинники польоту. Так, перевантаження викликає обмеження руху кермом, збільшує час реакції, звужує поле зору і погіршує гостроту зору; шум послаблює увагу, знижує точність і швидкість реакцій, ускладнює радіообмін. Чинники польоту прискорюють розвиток стомлення, знижують психофізіологічні резерви і, отже, сприяють появі помилкових дій [10, 12].

Психофізіологічні небезпечні фактори польоту проявляться в тих випадках, коли через обставини, що склалися, і умови польоту порушується функціонування окремих психофізіологічних систем або всього організму в цілому. Психофізіологічні небезпечні фактори польоту обумовлені наступними особливостями [12, 14]:

– функціонування психіки (домінантний, дрімотний стани, передчасна психічна мобілізація, низька психічна та психологічна готовність до діяльності, помилкове реагування, зневага безпекою польотів тощо);

– роботи аналізаторних систем (порушення працездатності провідних аналізаторів організму);

– функціонування організму в цілому (порушення працездатності і функціонування резервів, монотонія, виникнення стресу тощо);

– професійної діяльності (заколисання, негативне перенесення навику, порушення взаємодії в екіпажі тощо).

Знання льотним складом цих факторів дозволяє підвищити психологічну готовність і тим самим забезпечити високу надійність їх професійної діяльності.

Для розкриття та розуміння особливостей професійної діяльності в ПС, важливим є аналіз існуючої системи грошового забезпечення. Військовослужбовцям які проходять військову службу (на посадах, що належать до обслуги самохідних пускових установок зенітних ракетних комплексів і самохідних станцій виявлення і наведення цих комплексів; в авіаційних частинах на посадах наземних авіаційних спеціалістів, які забезпечують безпеку польотів літаків; бойових обслуг які несуть бойове чергування з протиповітряної оборони та забезпечують недоторканність повітряного простору та простору в межах територіального моря України, а також виконують функцію з

прикриття важливих об'єктів; у пошуково-рятувальній і парашутно-десантній службах авіації; займають посади льотного складу і виконують польоти за планами бойової (навчально-льотної) підготовки у складі екіпажів літаків; на посадах льотно-випробного складу, які входять до складу екіпажу літальних апаратів і виконують польоти за методикою льотних випробувань авіаційної техніки, озброєння, навігаційних комплексів та іншого бортового і навісного обладнання літальних апаратів) у Повітряних Силах Збройних Сил України, виплачується надбавка від п'ятнадцяти до сорока п'яти відсотків посадового окладу на місяць за особливі умови служби, пов'язані з підвищеним ризиком для життя.

Зокрема, передбачено, що при обрахуванні вислуги років для виплати відсоткової надбавки зараховується на пільгових умовах за два місяці служби – місяць служби на посадах льотного складу за умови виконання норм польоту, встановлених Міністром оборони України для зарахування вислуги років на пенсію на пільгових умовах; парашутистів-випробувачів, які виконують парашутні стрибки, катапультивання та входять у склад екіпажів літальних апаратів, за умови виконання польотів, стрибків з парашутом та катапультивань за методиками льотних випробувань (військовослужбовцям пошуково-рятувальній і парашутно-десантній службах авіації зараховується на пільгових умовах за півтора місяці служби – місяць служби).

Висновок: Виконання поставлених завдань військовослужбовцями ПС ЗСУ є результатом координованої і злагодженої діяльності висококваліфікованих військових професіоналів, особистісні особливості яких відіграють провідну роль у їхній колективній взаємодії. Специфічність завдань покладених на ПС, а також ефективність виконання бойового завдання (бойового чергування) зумовлюють комплектування бойових розрахунків за принципом взаємодоповнюваності або компліментарності психофізіологічних, особистісних і міжособистісних характеристик військовослужбовців. Комплексне та багатоаспектне дослідження властивостей особистості відкриває нові можливості у вивченні особистісних рис, а також сприяє розробці науково

Питання психології

обґрунтованих програм розвитку професійно важливих якостей військовослужбовців призначених на бойове чергування з протиповітряної оборони України.

Таким чином, проведене нами дослідження показує, що службова (професійна) діяльність військовослужбовців ПС ЗСУ є однією з найскладніших суспільно значущих видів діяльності, яка висуває до особистості особливі вимоги, що полягають в її екстремальності: високій динаміці і напруженості, в системі часових, просторових, матеріальних, моральних

обмежень щодо особистості військовослужбовця Повітряних Сил Збройних Сил України.

Перспективи подальших досліджень:

Доцільно впроваджувати принцип індивідуального підходу до розбору конкретних випадків у діях і включати необхідні параметри індивідуальності для системного розбору і розуміння причин певних дій і рішень військовослужбовців ПС ЗСУ призначених на бойове чергування з протиповітряної оборони України.

Література

1. Федоренко В.А. Философско-социологические вопросы воинского воспитания / В.А. Федоренко. – Ж. : ЖВУР ПВО, 1994. – 232 с.
2. Мигачев Ю.И. Военное право: Учебник / Мигачев Ю.И., Тихомиров С. В. // – М.: Бизнес Консалтинг Центр, 1998. – 304 с.
3. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
4. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2004. – 222 с.
5. Томчук М.І. Психологічні особливості професійної самосвідомості військовослужбовців: [монографія] / М.І. Томчук, Ю.О. Овчаренко / Повітряні сили Збройних сил України; Повітряне командування "Південь"; Вінницький соціально-економічний ін-т. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2006. – 194 с.
6. Томчук М.І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності : монографія / М.І. Томчук. – Хмельницький : Евріка; Поліграфіст, 2003. – 154 с.
7. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
8. Гандер Д.В. Основные направления психологического обеспечения подготовки экипажей к действиям в особых ситуациях полета / Д.В. Гандер // Вестник МАКЧАК. – 2000. – № 1. – С. 25–29.
9. Береговой Г.Т. Экспериментально-психологические исследования в авиации и космонавтике / Береговой Г.Т., Завалова Н.Д., Ломов Б.Ф., Пономаренко В.А. – М.: Наука, 1978. – 303 с.
10. Корчемный П.А. Психология летного обучения / П.А. Корчемный // М.: Воениздат, 1986. – 136с.
11. Масленников Ю.И. Подготовка летного состава в боевых условиях / Ю.И. Масленников // М.: Воениздат, 1987. – 80 с.
12. Приходько І.І. Психологічні особливості військово-професійної діяльності льотного складу підрозділів внутрішніх військ МВС України та їх вплив на безпеку польотів / І.І. Приходько., О.А. Дон. // Збірник наукових праць. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2007. № 1 – 2 (9 – 10). – С.61 – 67.
13. Лефтеров В.О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: дис. доктора психол. наук.: 19.00.09 / Лефтеров В.О. – Донецьк, 2008. – 428 с.
14. Fitts P.M., Jones R. E. Analysis of factors contributing to 460 pilot error experiences in operating aircraft controls. // Selected papers on human factors in the design and use of general systems. N.Y. – 1961. – P. 332–396.